

Editor: MIRCEA PETEAN
Coperta: FRANCISC BAJA

Editura Limes
Str. Snagov, 3/19
400420 Cluj-Napoca
Tel./fax: 0264/544109; 0723/194022
Email: edituralimes@yahoo.com
www.edituralimes.ro

ISBN 978-973-726-469-5
(reprint 2018)

Lucian Nastasă-Kovács

INTIMITATEA AMFITEATRELOR
Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari”
(1864-1948)

Editura LIMES
Cluj-Napoca 2018

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE.....	7
PROFESORUL UNIVERSITAR. Ființă sentimentală.....	15
Idealul feminin	27
Dragostea – pasiune incontrollabilă	52
Între dragostea ideală și cea carnală.....	66
CĂSĂTORIA ȘI CUPLUL FAMILIAL.	
Strategii matrimoniale.....	72
Etapă spre căsătorie.....	112
Căsătoria propriu-zisă	147
Măriașul ca strategie a carierei	153
VIAȚA ÎN CUPLU.....	195
CRIZA CUPLURILOR	251
Viața extraconjugală.....	257
Divorțul.....	267
ȘANSA UNEI NOI VIEȚI. Recăsătoria.....	276
SOȚIA PROFESORULUI UNIVERSITAR.	
Mai mult decât o prezență feminină.....	287
DESCENDENȚII.....	298
CELIBATARI	337
SITUAȚIA MATERIALĂ ȘI SPAȚIUL LOCUIRII.	
Mai multă prosperitate decât sărăcie.....	341

IEȘIREA DIN SCENĂ.....	399
Pensionarii.....	399
Moartea și ritualurile funerare.....	418
ÎN LOC DE CONCLUZII	482
INDICE DE NUME.....	485

CUVÂNT ÎNAINTE

Deși ar putea părea un aspect mai puțin interesant și înclinat mai curând spre bârfă, chiar cu iz de calomnie uneori, subiectul cărții de față îmi pare totuși indispensabil pentru a închide oarecum incursiunea începută acum câțiva ani în mediul universitarilor „literari”. Deși unii din comentatorii lucrărilor mele au mai strâmbat din nas atunci când analizele segmentiale anterioare au venit să umbrească uneori din aureola diversilor savanți români ce au devenit mituri naționale, credem totuși că abordarea dintr-o atare perspectivă este departe de a fi inutilă ori extravagantă.

În fond, tot ce am realizat până acum cu referire la istoria intelectualității din spațiul românesc, nu este altceva decât o sumă de decupaje microbiografice, adeseori tratate ca un produs al „coșului de gunoi” al istoriei, dar care – s-a văzut deja – pot arunca proiecții de-a dreptul fascinante în ceea ce privește derularea „evenimentelor mari” ale trecutului (dacă există cumva vreo instanță dispusă a da verdicte asupra dimensiunilor faptelor istorice!).

Fără să exagerăm, se poate afirma că orice investigație de acest tip își pierde din aspectul de intrigă romanescă în profitul conturării unei veritabile istorii, în care pârgghiile ei motrice se află de fapt în culise, mult mai în adâncime decât ne-ar place nouă să credem, dar și mult mai dificil de reconstituit din punct de vedere empiric. Pentru că mereu și mereu oamenii au avut parcă ceva de ascuns, de disimulat. Iar această remarcă nu este deloc nouă, aspectul fiind de altfel atotprezent în mai toată opera vizionarului Honoré de Balzac care, de pildă, în *Iluzii pierdute* ne și spune că sunt două istorii: „L’histoire officielle, menteuse (...), puis l’histoire secrète où sont les véritables causes des événements, l’histoire honteuse”.

Din această perspectivă, latura „personală” a ființei umane, viața ei privată, intimă, chiar extrem de intimă, a constituit mereu unul din agenții principali ai dinamicii istoriei. Și oricât s-ar evita o astfel de

doar arareori se poate trece. Iar dacă era un cumular de funcții (la Academie, în viața politică, la diverse fundații, societăți, comisii, comitete, edituri sau reviste etc.), atunci chiar că beneficia de un prestigiu anevoie de zdruncinat, în jurul lui formându-se un soi de „curte”, având „ciraci”, acordând „protecție”, dar cerând și loialitate.

În finalul acestui preambul, se cuvine a mărturisi faptul că multe părți ale acestei cărți au prins contur încă de acum vreo două decenii, când m-am bucurat de imensul atașament, susținere și stimul istoriografic din partea lui Ștefan Sorin Gorovei. Deși între timp am rămas doar în relații politicoase – nu fără a fi existat și asperități într-o anumită vreme, mai degrabă datorită „geloziei” și intrigilor unora, dar poate și din vina mea –, port încă în suflet, cu multă nostalgie, amintirea anilor mei de formație sub delicata și perseverenta grijă a lui Ștefan S. Gorovei. Nu ne-am văzut de vreo opt ani, cred, și nu am mai avut schimburi epistolare de mult mai multă vreme, însă trebuie să știe că nimic – dar absolut nimic – din ceea ce a făcut cândva pentru mine nu a fost dat uitării!

Totodată, gratitudinea mea se îndreaptă spre *Swiss National Science Foundation*, care prin programul SCOPES mi-a asigurat logistica multora din cercetările mele (alături de Academia Română), la fel cum pentru scurtă vreme și *The Rothschild Foundation Europe* mi-a susținut o parte din investigații. Evident, mulți alții au contribuit sub o formă sau alta la elaborarea acestei cărți, dintre care, pentru mai multă rigoare, menționez pe Lucian Boia, Bogdan Murgescu, Ovidiu Pecican, Leonidas Rados, Cornel Sigmirean, Natalia Tikhonov, Sorin A. Matei – fără ca mulți alții să fie uitați.

Mănăstireni/Magyargyerőmonostor

Septembrie 2009

PROFESORUL UNIVERSITAR. Ființă sentimentală

Avorbi despre om ca ființă sentimentală a devenit aproape o banalitate! Și poate că de aceea s-au pierdut multe din sensurile atribuite de-a lungul vremii acestui concept, care – la urma urmei – este mult mai complex decât ne-am putea imagina la prima vedere. Oricum, nu ne vom opri deloc asupra diverselor aspecte teoretice ori semasiologia sintagmei, în primul rând pentru că nu dorim să aruncăm subiectul într-o inutilă letargie. De altfel, de-a lungul multor părți din această carte vor fi puse în evidență numeroase ipostaze din principalele atribute ale „ființei sentimentale”, în fond vechi de când este lumea, tocmai pentru a dinamiza lectura și a înțelege mecanismele plurivalente ale subiectului vizavi de intelectualii români.

Chiar dacă ne referim numai la o categorie socio-profesională extrem de restrânsă, cea a profesorilor universitari, tema invocată este comună tuturor și pretutindeni, ea creează aceleași situații indiferent de profilul psihologic al individului, deși am fi înclinați a atribui omului de cultură atitudinii ceva mai elaborate și controlate atunci când este vorba de pornirile incontroabile ale ființei umane. Totodată, subiectul a generat de-a lungul vremii un univers al frumuseții, dar și al suferinței și eșecului, a stimulat cele mai apreciate opere literare, a făcut atâta lume să viseze, să suspine, să se înnobileze, dar și să decadă. Și pentru că literatura de acest fel – „sentimentală”, „romantică” ar zice unii – este uneori dezarmantă prin simplitatea ei, nici noi nu vom căuta să o amalgamăm inutil în lucrarea de față. Atâta doar, am face totuși referință la Gustave Flaubert, care atunci când a început să elaboreze celebra sa lucrare *L'éducation sentimentale. Histoire d'un jeune homme*, intenționa s-o conceapă indiscutabil în moda vremii, dominată de romantism și sub comandamentul unei „istorii morale”, fără a se gândi cătuși de puțin în termenii unei filosofii a istoriei. Însă așa cum se știe, în cele din urmă a ieșit cu totul și cu totul altceva, o veritabilă „istorie sentimentală”, în care

emoțiile inimii și ale simțămintelor s-au dovedit a fi printre principalii stimuli ai dinamicii istoriei¹.

Pe de altă parte, ne place sau nu, constatăm în mod evident că se renunță tot mai mult la concepția teleologică asupra istoriei, iar dacă – să zicem – unul din marii sociologi contemporani a pus în discuție „dominația masculină”², nu mai puțin adevărat este faptul că o sumă de alte lucrări au venit să impună „femeia” ca veritabil subiect al istoriei³. Însă între aceste două extreme mereu se mai află câte ceva, ceva de esență, care poate stabili o mai firească relație între istorie și celelalte discipline ale cunoașterii, între structuri și modele, între real și ficțiune: este vorba de trăirea comună dintre sexe, deopotriva lor participa

¹ De această schimbare dinspre „moral” spre „sentimental” devenise conștient chiar scriitorul, așa cum rezultă dintr-o epistolă adresată de el lui Leroyer de Chantepie, la 6 octombrie 1864 (Gustave Flaubert, *Correspondance*, III (janvier 1859-décembre 1868), édition établie, présentée et annotée par Jean Bruneau, Paris, Edit. Gallimard, 1991, p.409).

² Pierre Bourdieu, *La domination masculine*, Paris, Édition du Seuil, 1998 (de consultat îndeosebi ediția din 2002, ce conține și textul: „Quelques questions sur le mouvement gay et lesbien”); de același, *A propos de la domination masculine*, în „Agone. Philosophie, critique & littérature”, 2003, no.28, p.73-86. Complementar vezi și: Marianne Hester, *Lewd women and wicked witches. A study of the dynamics of male domination*, London/New York, Routledge, 1992; Thierry Vincent, *L'indifférence des sexes. Critique psychanalytique de Bourdieu et de l'idée de „domination masculine”*, Érès, Strasbourg, Edit. Arcanes, 2002; Marie-Hélène Bourcier, *La fin de la domination (masculine). Pouvoir des genres, féminismes et post-féminisme queer*, în „Multitudes”, Paris, 2003, no.12, p.69-80; Armand Chatard, *Domination masculine et identité de genre*, în „Cahiers internationaux de psychologie sociale”, Bruxelles, 2005, no.67-68, p.113-123; Ilana Löwy, Catherine Marry, *Pour en finir avec la domination masculine. De A à Z*, Paris, Les Empêcheurs de Penser en Rond, 2007.

³ *Becoming Visible. Women in European History*, ed. by Renate Bridenthal and Claudia Koonz, Boston, Atlanta etc., Houghton Mifflin, 1977; *Les femmes sujets d'histoire*, sous la direction de Irène Corradin et Jacqueline Martin, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 1999. Vezi mai nou, pe această temă, și *L'histoire sans les femmes est-elle possible?*, sous la direction de Anne-Marie Sohn et Françoise Thélamon, Rouen, Librairie Académique Perrin, 1998; Françoise Thébaud, *Écrire l'histoire des femmes*, Fontenay-aux-Roses/Saint-Cloud, ENS Éditions, 1998; Alain Ballabriga, Christine Bard (ș.a.), *L'histoire des femmes*, în „Annales”, LIV, 1999, no.1, p.87-168; Jennifer Saul, *Feminism – Issues and arguments*, Oxford, Oxford University Press, 2003; Eliane Gubin, *Choisir l'histoire des femmes*, préface de Michelle Perrot, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2007; Martha May, *Women's roles in twentieth-century America*, Westport, CT., London, Greenwood Press, 2009; *Histoire comparée des femmes. Nouvelles approches*, sous la direction d'Anne Cova, Lyon, Édit. ENS, 2009 ș.a.

cursul istoriei, dispariția ierarhiilor arbitrar impuse. Dacă bărbatul s-a aflat mai totdeauna în lumina rampei, atribuindu-i-se aproape mereu cel dintâi rol și fiind subiectul privilegiat al „cronicarilor de teatru”, complementul său firesc pare că a stat mereu în umbră, istoria de prea puține ori scoțând la iveală femeia ca determinantă a evoluției, măcar în aceeași proporție cu partenerul ei de viață⁴.

Cu alte cuvinte, se impune o istorie a cuplului, cadru obligatoriu al dezvoltării ființei umane, iar istoriografia română a făcut deja câțiva pași – oarecum timizi – în această direcție⁵. Înfrățirea unei asemenea reuniuni, a două ființe umane, nu constituie doar un simplu angajament social și sentimental, ci ar trebui să pună ordine în viața indivizilor, să dea sens existenței, prin întemeierea unei familii creându-se de cele mai multe ori locul central de autorealizare, de dobândire a unei identități, de structurare normativă a realității înconjurătoare⁶. Nu întâmplător, la finele lui 1900, din Leipzig, îi scria I.A. Rădulescu-Pogoneanu lui M. Dragomirescu despre efectul benefic al relației de dragoste cu Elena (viitoarea soție a lui Pogoneanu, cu care s-a căsătorit în anul următor)⁷: „Voi credeți poate că iubirea mea m-a făcut să nu mai văd nici un alt interes în afară de ea și să nu mai muncesc nimic. Vă înșelați cu desăvârșire cei care veți fi crezând așa. Tocmai în această iubire am găsit reazimul vieții, fără care n-aș fi văzut rostul vieții și muncii mele, și dacă e cineva care să mă roage și să stăruiască mai mult să-mi dau imediat doctoratul e tocmai Elena; iar ce brumă am scris și v-am trimis este datorită numai îndemnului ei”⁸.

⁴ Vezi, de pildă, Michelle Perrot, *Les femmes ou les silences de l'histoire*, Paris, Flammarion, 1998; dar și reeditarea lui André Rauch, *L'identité masculine à l'ombre des femmes*, Paris, Edit. Pluriel, 1982 (împreună cu cealaltă celebră lucrare a sa, *Crise de l'identité masculine*).

⁵ *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, ed. G. Cosma, E. Magyari-Vincze, O. Pecican, Cluj, Editura Fundației Desire, 2002; Lucian Nastașă, *Intellectualii și promovarea socială (Pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj, Edit. Limes, 2004, p.54-103.

⁶ Cf. P.L. Berger, H. Kellner, *Le mariage et la construction de la realité*, în P.L. Berger, *Affrontés à la modernité*, Paris, Centurion, 1980, p.23-44. Vezi și Jean-Claude Kaufmann, *Sociologie du couple*, ed. III, Paris, PUF, 2003.

⁷ Câțiva prieteni îi reproșau lui Rădulescu-Pogoneanu că nu-și trecuse doctoratul din cauza Elenei, că-și risipește timpul cu ea, că a mers în vara lui 1900 la Paris să o vadă în loc să lucreze la disertație etc.

⁸ *Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. Corespondență*, ed. Z. Ornea, București, Edit. Minerva, 1978, p.750.

Și pentru că are legătură cu Rădulescu-Pogoneanu, invocăm aici și câteva reflecții ale viitorului său ginere, Mircea Vulcănescu, mai apoi și el profesor universitar, care nota în jurnalul său din 1924, referindu-se la fiica celui dintâi, Anita, pe atunci colegă de facultate, că acesteia „îi datorez schimbarea sufletului meu întreg, blândețea, toleranța... și încă multe”. Iar metamorfoza este confirmată mult mai târziu și de sora lui Mircea Vulcănescu, Mihael-Zoe Vulcănescu, care concluzionează că Anita a contribuit ca universitarul nostru să-și „recapete echilibrul și a deveni omul maturității sale”, printre altele ea fiind cea „care l-a reconvertit la credința în Dumnezeu cu o insistență și o asiduitate de zi și noapte”⁹.

Este de altfel și explicația pentru care indivizii găsesc în organizarea matrimonială un principiu de funcționare relativ atrăgător și avantajos, de supremă împlinire umană. Făcându-și planuri de căsătorie prin 1933, Traian Chelariu începea să-și contureze un anume viitor intelectual, pentru că ipotetica viitoare soție „e femeia cu care pot răzbate în viață și e femeia care mă poate face fericit și mulțumit, și Nella e femeia despre care cred că nu m-ar părăsi nici la greu, precum o fac așa de adeseori femeile”; mai mult chiar, „Nella înțelege să-mi *prețuiască* munca și știe să mă *îndemne* la muncă, ea va fi și în această direcție norocul meu”¹⁰. De altfel, Chelariu era conștient că, de unul singur, își risipește vremea în cele mai neînsemnate preocupări, de aceea: „odată soție, Nella va trebui să-mi ajute să rezolv importanta problemă a muncii regulate și metodice, problemă încă nerezolvată în viața mea”¹¹.

Pe de altă parte, este adevărat și faptul că diversele substitute (intelectuale, artistice, politice, comerciale, sportive, hobbyuri etc.) concurează plăcerile și serviciile produse printr-o unitate domestică, iar aceste prestații exterioare necontrolate duc în anumite cazuri – cum se va vedea și din lucrarea de față – la o discontinuitate afectivă, la anomalii comportamentale, la deformări de personalitate ușor sesizabile de contemporani.

⁹ Cf. „Manuscriptum”, XXVII, 1996, nr.1-2, p.204, 250. Se pare că Mircea Vulcănescu a trecut printr-un soi de „criză” când, foarte tânăr fiind și bun înotător, n-a reușit să mai salveze de la înec încă doi prieteni (frate și soră, copiii directorului Liceului „Sf. Lazăr” din București) în timpul unei banale plimbări cu barca pe Lacul „Pasărea”. De față era și Anita, colegă cu el de facultate, care îi va deveni de altfel soție.

¹⁰ Traian Chelariu, *Zile și umbra mea. Jurnal*, ed. Corneliu Popescu, Iași, Edit. Junimea, 1976, p.87-88.

¹¹ *Ibidem*, p.95.

Așadar, orice cuplu este o entitate arhetipală, având propria personalitate, propria sa istorie unică, dar care – în fond – reunește două istorii, a fiecăruia din parteneri. Este și motivul pentru care se impune o astfel de temă în cercetarea istorică și pentru mediul intelectual. Nu poate exista o istorie a universitarilor, privită sub aspect biografic, de „poveste a vieții”, fără o abordare și a „celuilalt”, mai puțin cunoscut, adeseori „șters” din memoria posterității pentru simplul motiv că a fost eclipsat de puternica personalitate a bărbatului celebru sau pentru că societatea (cutuma) de la un moment dat nu a pus mare preț pe femeie, ca partener de viață a soțului intrat în „nemurire”.

„Muză”, iubită, soție, obiect al plăcerilor carnale ori sursă de nefericire, cu o prezență mai mult sau mai puțin efemeră, femeia a devenit victima unui anume tip de istoriografie (din nefericire dominantă), rece și trunchiată, aproape încremenită cu ochii asupra purtătorului „de joben”, lipsind personajele feminine de acele reconstrucții care să dea părți din adevărata viață – mult mai dinamică –, elemente care să aibă cu adevărat capacitatea de a explica multe din rațiunile devenirii și afirmării unui intelectual în domeniul ce l-a onorat. Printr-o atare analiză s-ar pătrunde mult mai adânc în biografia individuală și colectivă a universitarilor (și nu numai), abordându-se părțile obscure, adeseori necunoscute – dar și frecvent ocolite – ale unor personaje ce merită mai multă atenție. În felul acesta se vor putea înțelege mai bine structurile de funcționare ale unei anume fracțiuni a elitelor românești, prin reliefarea unor complexități abia intuite.

Cum de la sine se înțelege, nu ne propunem să analizăm relațiile sentimentale în sine („emoțiile” și trăirile intime scăpând percepției și contabilității prozaice a istoricului), ci mai curând practicile, comportamentele amoroase și de familie, statutul și rolul femeii în viața universitarului român etc. Așa cum se pronunța George Călinescu într-o conferință ținută în 1947 la invitația Federației Democratice a Femeilor din România, deși nu în direcția preconizată de organizatori, „când într-o cultură un bărbat și o femeie nu au să-și spună nimic, acea cultură nu-i eminentă”¹². Iar această remarcă avea în vedere și lipsa în literatura română sau nevalorificarea schimburilor epistolare dintre doi îndrăgostiți (și nu numai), spre deosebire de apusul Europei. Pentru că declarațiile de

¹² G. Călinescu, *Aproape de Elada*, ed. Geo Șerban, București, 1985 (supliment al „Revistei de istorie și teorie literară”, nr.2), p.101-102.

dragoste, practica epistolară pentru asemenea dezvăluiri ori întreținerea pasiunii a fost și este cel mai bun complice al îndrăgostiților, cel mai adaptat instrument pentru a transmite sentimentele, îndeosebi în cazul celor timizi; apoi, scrisorile pot fi citite și recitite, de regulă în intimitate, adeseori sunt păstrate cu sfințenie, venerate încă multă vreme; cu ele în mână poți să visezi, la fel cum poți trece în disperare, ba chiar în neînțelegere. Epistolele sunt adaptate destinatarului, adeseori textul este profund gândit și îngrijit (chiar și sub aspect caligrafic), cu încărcătură emoțională, în care nu de puține ori se regăsesc desene, creații poetice ori reflecții asupra relațiilor dintre bărbat și femeie, cugetări asupra ființei umane, asupra dezideratelor de orice natură, cu alte cuvinte conțin o „filosofie a vieții” bine circumscrisă și cu sorți de punere în practică.

Din păcate, cu puține excepții, la noi nu prea s-au publicat volume de corespondență de acest gen, poate și pentru că a lipsit o cultură a epistolelor amoroase, iar cele câteva rudimente cunoscute până acum au avut temeiuri cât se poate de concrete, la obiect, oarecum bine contextualizate. Este și exemplul schimbului epistolar dintre Dinu Pillat – viitor asistent al lui G. Călinescu – și Cornelia (Nelli) Filipescu, colegă de facultate, iar mai apoi soție¹³. Chiar și așa însă, deși extrem de restrânsă, practica epistolară s-a dovedit aceeași ca pretutindeni, un „gen feminin”, acestea manifestând cel mai adesea „profesionalism” în conceperea scrisorilor de dragoste¹⁴.

Evident, au existat și bărbați predispuși la reflecții și declarații amoroase, chiar dacă ponderea și stilul arareori poate fi comparat cu al femeilor¹⁵. Adresându-se Adelinei Poenaru, în vara lui 1895, Mihail

¹³ *Biruința unei iubiri – Dinu & Nelli Pillat. Pagini de corespondență*, ed. Monica Pillat, București, Edit. Humanitas, 2008.

¹⁴ *Writing the voice. Essays on epistolary literature*, ed. by Elizabeth C. Goldsmith, Boston, Northeastern University Press, 1989; *L'épistolarité à travers les siècles*, Actes du colloque de Cerisy, sous la direction de Mireille Bossis et de Charles A. Porter, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1990; *L'épistolaire, un genre féminin?*, Études réunies et présentées par Christine Planté, Paris, Honoré Champion, 1998; Brigitte Diaz, *L'épistolaire, ou La pensée nomade. Formes et fonctions de la correspondance dans quelques parcours d'écrivains au XIXe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 2002; *L'épistolaire au féminin. Correspondances de femmes, XVIIIe-XXe siècle*, Actes du Colloque de Cerisy-la-Salle, octobre 2003, publiés sous la direction de Brigitte Diaz, Caen, Presses Universitaires de Caen, 2006.

¹⁵ Ni s-au păstrat, de pildă, aproximativ 180 de scrisori trimise Corneliiei Brediceanu de către Lucian Blaga, dar nici una de la ea către el (cf. Dorli Blaga, *Lucian Blaga. Excurs*

Dragomirescu exclama: „Ada, Ada, dacă ai ști tu ce ființă de plâns am ajuns, de când iubirea ta pentru mine s-a micșorat! Cum eram eu înainte și cum sunt acum!”; pentru ca mai apoi să continue: „Am văzut multe fete, multe mi-au plăcut; voi avea prilej să mai văd și altele frumoase și drăguțe, și bogate; ei bine, nici una, auzi tu – nici una – nu mai are farmec pentru mine. Cu nici una n-aș putea să-mi duc viața fără să mă plictisesc, fără să nu mă trivializez”. De altfel, își imagina existența alături de Adelina, „departe de reprezentanții putregaiului din țară de la noi; am citi, am vorbi, am face băi, am călători prin munți, am face colecții de flori rare...”¹⁶.

În linii mari, povestea cuplurilor în mediul academic nu ar trebui să difere de celelalte categorii profesionale. Se impun totuși câteva specificități, ce țin de orizontul cultural, o mai mare capacitate de reflecție și de a organiza viitorul, cercurile prin care umblă și prevăd niște norme etc. Teoretic, universitarii – și îndeosebi cei de la facultățile de filosofie și litere – ar trebui să aibă conduite sensibil diferite de marea masă a vulgului, măcar prin simplul fapt că au avut acces la surse educaționale mult mai bogate și diverse, chiar și numai dacă am lua în calcul lectura cărților. Or, pe această temă, a „educației sentimentale”, provocările nu au lipsit, ci dimpotrivă, literatura oferind producții intrate demult în patrimoniul universal, începând cu *Banchetul* din *Dialogurile* lui Platon, *Arta de a iubi* a lui Ovidiu și până la scrierile lui Petrarca, Abelard, Griex, Leopardi, Goethe (îndeosebi cu al său *Werther*), Benjamin Constant (pentru deja clasică sa nuvelă *Adophe*), Sainte-Beuve

sentimental, în „Manuscriptum”, VIII, 1977, nr.3, p.88; începând cu acest număr de revistă s-a publicat întreaga corespondență; vezi și Lucian Blaga, *Corespondență de familie*, ed. Dorli Blaga, Edit. Universal Dalsi, 2000. De asemenea, mai sunt de reținut: Silvia Panaitescu, *P.P. Panaitescu în lumina scrisorilor din tinerețe*, București, Edit. Minerva, 1970; *Mausoleul iubirii. Corespondență Octavian-Venturia Goga*, ed. Gh.I. Bodea, București, Edit. Viitorul Românesc, 1997. În schimb, dialogul epistolar dintre M. Dragomirescu și Adelina Poenaru, viitoarea lui soție, se află în fondul „Saint-Georges” din București, din care s-au publicat până acum doar câteva scrisori ș.a.m.d. Însă o completă deoalare a unui astfel de schimb epistolar îl avem prin lucrarea: Nae Ionescu, *Corespondența de dragoste (1911-1935)*, vol. I-II, ed. Dora Mezdrea, București, Edit. Anastasia, 1997. Sporadic, au mai fost publicate și alte schimburi epistolare cu iz sentimental ale universitarilor noștri literari, care vor fi menționate și utilizate în multe din paginile acestei cărți.

¹⁶ Elena Cerchez, *Mihail Dragomirescu. În memoria Adelinei Poenaru*, în „Manuscriptum”, 4/1989, p.170-171.

(cu a sa *Volupté*, din 1834), Honore de Balzac, Gustave Flaubert (celebru îndeosebi pentru *Madame Bovary*, dar mai ales pentru *L'éducation sentimentale. Histoire d'un jeune homme*), Gabriel D'Annunzio ș.a. – pentru texte citite uzual de mulți din intelectualii români în formare¹⁷ și la care fac referință în memoriile, jurnalele sau corespondența lor.

Lecturând romanul *Séduction* al lui Hector Malot¹⁸, bunăoară, Teohari Antonescu notează în *Jurnalul* său la data de 24 iunie 1895: „Când am început romanul și am înțeles intriga sărmanei Hellena și lupta ei contra mediului corupt și pervers, mai la fiecare pas mă opream, izbucnind într-un plâns fără lacrimi, numai cu hohote. Ochii și pleoapele îmi erau uscate și fierbinți și de multe ori mă pomeneam zicând: «ce nenorocit, ce nenorocit sunt!» Toate scenele de luptă ale sărmanei fete cu oamenii dimprejur-i mă atingeau adânc și mă împingeau spre plâns. De nenumărate ori am căutat să mă liniștesc prin cuvintele: «oh, c'est bete à qui je fait», dar degeaba, plânsul și durerea mergeau înainte. O frază mereu îmi venea în minte: «fă-ți datoria și mergi înainte». Această expresiune care-mi da oarecare liniște, desigur n-avea cine știe ce putere misterioasă ori cabalistică pentru mine, dar îmi arăta sacrificiul meu față de plăcerile lumești. «Fă-ți datoria și mergi înainte» însemna pentru mine «ce-ți pasă dacă ăilaltți, cei dimprejurul tău, au sau nu vreo idee bună de tine, tu mergi înainte că zilele frumoase, senine nu se poate să nu vie». O idee mă frământa pe mine adânc, nu vedeam în situația mea nici o rază de nădejde măcar că vreodată am să găsesc vreo femeie care să mă iubească și s-o iubesc și să-mi dea și mie iluzia fericirii acesteia. A clădi o casă pe singura iubire, a lua o femeie din dragoste adâncă și numai pentru că e frumoasă, găsesc că este o greșeală. Nici o familie care se sprijinește numai pe pasiunea născută din formele divine ale unei femei frumoase, sau pentru femeie, ale unui bărbat frumos, nu poate dura. (...) În fine, eram abătut citind romanul lui Malot. A doua zi de dimineață, cum am

¹⁷ Pentru răspândirea traducerilor și a literaturii franceze la noi (deși categoria socială la care ne referim prefera lecturile în original), abundentă din perspectiva temei, vezi Ecaterina Cleynen-Serghiev, „*Les belles infidèles*” en Roumanie. *Les traductions des œuvres françaises durant l'entre-deux-guerres (1919-1939)*, Valenciennes, Presses Universitaires de Valenciennes, 1993.

¹⁸ Hector Malot, *Séduction*, Paris, Edit. E. Dentu, 1881.

deschis ochii și m-am spălat am luat cartea în mână și până la 12 fix am dat-o gata, după ce am mai plâns puțin”¹⁹.

Iar această stare îi fusese creată doar de unul din cele șaizeci de romane ale lui Hector Malot, nu și cel mai celebru, în care personajul principal, o institutoare foarte drăguță și de caracter, ce-și căuta un loc de muncă, are parte de-o suită de nenorociri provocate de mai toți bărbații pe care-i întâlnea. În fond, Teohari Antonescu era impresionat de avatarurile prin care trecea această tânără, ce evidențiau la urma urmelor – pentru epoca respectivă – incompatibilitatea dintre frumusețea unei femei și înregimentarea acesteia într-o rețea a muncii salariale. La fel de impresionat a fost tânărul universitar ieșean și de lectura unor nuvele, la care „am plâns de mai multe ori, atins mai mult de soarta mea decât tocmai de povestirea artistului, care mărturisesc este excelentă”. În schimb, Antonescu nu se arată deloc emoționat de romanul lui Beyle Stendhal, *La chartreuse de Parme*: „cu toate unele calități bune ale scriitorului și cu toate cele câteva scene plăcute – mai ales amorul lui Fabrice pentru Clélia Conti în turnul închisorii – am rămas rece, deși am citit cu atenție tot”²⁰.

Necăsătorit încă oficial cu Venturia, O. Goga o îndemna pe aceasta să citească corespondența dintre soții Camille și Lucile Desmoulins, înainte ca cei doi să fie ghilotinați în aprilie 1794, la opt zile unul după altul²¹. În fond era povestea tragică a doi revoluționari francezi, apropiați ai lui Robespierre (care le-a și fost martor de căsătorie, în 1790), ce au căzut victimă unei parodii de proces judiciar, cum fuseseră încă multe altele în epocă²². Îndemnul lui Goga venea în mod evident nu la întâmplare, de vreme ce nu demult devenise ministru în guvernul prezidat de Al. Vaida-Voevod, iar viața politică de culise nu era ușoară nici în Bucureștiul de atunci.

¹⁹ Teohari Antonescu, *Jurnal (1893-1908)*, ed. Lucian Nastasă, Cluj, Edit. Limes, 2005, p.160.

²⁰ *Ibidem*, p.150, 152.

²¹ *Mausoleul iubirii. Corespondență Octavian-Venturia Goga*, ed. Gh.I. Bodea, București, Edit. Viitorul Românesc, 1997, p.20.

²² Vezi Jules Claretie, *Camille Desmoulins – Lucile Desmoulins. Etude sur les Dantonistes d'après des documents nouveaux et inédits*, Paris, Edit. Plon, 1875; Jean-Paul Bertaud, *Camille et Lucile Desmoulins. Un couple dans la tourmente*, Paris, Presses de la Renaissance, 1985.